

KARMEN MEDICA¹

Primordializem : instrumentalizem v študijah o etničnosti

Etnija in etničnost

Od konca 60. let prejšnjega stoletja je v ospredju razmišljanja in delovanja vse bolj interakcija in ne struktura, proces, pomen, komunikacija, ne vsebina, heterogenost, ne pa homogenost. Antropologija ne more biti več samo eksperimentalna znanost, ki išče zakone, ampak je tudi interpretativna znanost, ki išče pomene. Prihaja do epistemološkega reza v pojmovanju kultur, o katerih govorimo v množini, kultur je več, so različne, propustne, difuzne, deteritorializirane, globalizirane, hibridne, presegajo se meje med “nami” in “vami”, med “mi” in “oni”.

Etnija, etničnost, etnična identiteta, etnična zavest, etnične vezi in etnični prepород postajajo osrednji koncepti tako v znanstvenem kot v popularnem diskurzu. Poseben pomen pridobivajo teorije, usmerjene na etnično tematiko. Vse bolj se odpira vprašanje: Kako razložiti raznolikosti in kompleksnosti etničnih pojavov – s parmenidovsko vero v nespremenljivost in stalnost ali s heraklitovskim priseganjem na večno spreminjanje sveta? Tudi sam antropološki diskurz o epistemološkem statusu etničnosti se v zadnjih desetletjih giblje med dvema prevladujočima interpretativnima izhodiščema, ki jo okvirno lahko označimo kot primordializem in instrumentali-

¹ Dr. Karmen Medica je predavateljica na *Alma Mater Europea – Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, in predavateljica na Fakulteti za humanistične študije v Kopru PU. E-naslov: karmen.medica@guest.arnes.si.

zem. Pri prvem naj bi bila etničnost posameznikov in skupinam dana in bila kot takšna imperativna in fundamentalna, pri drugem konstruirana in izbrana z nekim namenom.

Soočanja Parmenida² in Heraklita,³ parmenidovcev in heraklitovcev oz. primordialistov in instrumentalistov v študijah o etničnosti so v 60. letih 19. stoletja vnela vrsto ostrih razprav, obenem pa so se začeli odpirati novi pogledi, modeli in teorije etničnosti, etnične identitete in etnonacionalizma. To je prispevalo tudi k temu, da je področje etničnosti postalo eno izmed najzanimivejših in iz- zivalnih področjih v družboslovju in humanistiki.

Parmenid : Heraklit

Parmenidovci (prvobitneži, večnostniki ali primordialisti) v študijah o etničnosti zagovarjajo stališče, da je etnija tako kot svet v osnovi esencialističen in statičen. Stanja, v katerem bivamo, ni mogoče spre- meniti, kar je, je, zato "biti" ni mogoče ničesar odvzeti ali dodati.⁴

Seveda se razmišljanja spreminjajo in današnji parmenidovci ne trdijo več, da se etničnost ne spreminja, zagovarjajo pa tezo, da je bi- stvena lastnost etničnosti neločljiv del človeških družb, čeprav se njene pojavne oblike in intenziteta spreminjajo. Etničnost razumejo kot nekaj danega, čeprav se njen obseg v različnih segmentih spreminja.

Heraklitovci pa trdijo ne le, da se vse spreminja, ampak tudi to, da partikularne etnije nastajajo in razpadajo. Tudi sama etničnost je postala zelo spremenjena in nepomembna postavka. Natančnejše

² Parmenid (okoli 540 pr. n. št.) zastavi izhodiščno vprašanje o tem, koliko je svet sploh dostopen spoznanju (*Stanja, v katerem bivamo, ni mogoče spremeniti, kar je, je ...*).

³ Heraklit (535-475 pr. n. št.), vse v naravi je v stanju nenehnega spremi- njanja, *Panta rei, Nihče ne more dvakrat stopiti v isto reko, saj tako človek kot tudi reka nista več ista*, je razlagal Heraklit.

⁴ Smith, 1999, 52.

proučevanje etničnosti naj bi pokazalo, da lahko ta povsem izgine oz. da jo lahko najdemo le v izbranih družbah. Medtem ko je v nekaterih razmerah mogoče z etničnimi sentimentami podžigati množice, bodo te v drugih okoliščinah povsem ravnodušne do kakršnega koli kolektivnega čustvovanja.

V študijah o etničnosti sta se na teh izhodiščih izoblikovali dve nasprotni stališči: primordializem in instrumentalizem.

Primordializem : instrumentalizem

Primordializem je najstarejša teorija etničnosti v antropološki literaturi. Izhaja iz parmenidovskega esencialističnega in statičnega pogleda na svet. V svoji najosnovnejši obliki primordializem temelji na predpostavki, da posameznike znotraj etnične skupine povezuje skupni izvor. Etnično skupino zaznamuje prepričanje njenih članov, da obstaja naravna, esencialna, primordialna vez med posameznikom in skupnostjo in da je etnično zavedanje glavna komponenta posameznikove identitete.

Temeljne ideje primordializma lahko strnemo takole:

- primordialna identiteta je apriorna,
- predhodi izkušnjam in interakciji,
- primordialne vezi nimajo socialnega porekla,
- primordialni občutki so vseobsegajoči,
- težko jih je izraziti, imajo pa prisilni značaj,
- primordializem je v osnovi vprašanje čustev,
- primordialnost je določena afektivno in ne interesno oz. racionalno.

Tem idejam se zoperstavlja kritiki s trditvami, da so etnije v moderni družbi dinamične, in da je zanje značilen družbeni kontakt in ne izolacija. Primordializem ne dopušča možnosti, da so ključni elementi etnične skupine zgodovinsko pogojeni in kulturno ustvar-

jeni, ne ponuja razlage, zakaj se meje etničnih skupin spreminjajo. Primordializmu očitajo, da gre za statičen in naturalističen pristop k analizi etničnosti in da je zato neustrezen konceptu sodobne družbe. Poleg tega primordializem ne zajame ključnih obeležij moderne etnične identitete, kot je identitetna krpanka oz. "mnoštvo identitet".

Instrumentalizem

Instrumentalizem etničnosti izvira iz heraklitovskega pogleda, v ospredju katerega je edina stalnost in konstanta pravzaprav sprememba. Etničnost je zbirka simbolnih vezi, ki se uporabljajo za uresničevanje interesov. Opredeljena je kot sredstvo posameznika za doseganje materialnih ciljev.

Temeljne ideje instrumentalizma so:

- instrumentalisti dojemajo etničnost predvsem na racionalni osnovi,
- v ospredje postavljajo raziskovanje meja med etničnimi skupinami,
- etničnost vidijo kot instrument, ki ga je treba uporabiti kot vir, da se posamezne skupine mobilizirajo in dosežejo skupne cilje,
- nacija in etničnost sta neločljivi od ekonomije in politike,
- v okviru instrumentalističnih koncepcij je asimilacija razumljena kot rezultat racionalne osebne izbire članov ene skupine.

Kritiki jim očitajo, da instrumentalistične koncepcije reducirajo skupinske interese na individualne interese. Negirajo širši družbeni kontekst. Kot najšibkejšo točko instrumentalističnega dojetja izpostavljajo ravno njihovo domnevo o tem, da ima etničnost izključno racionalno poreklo. Poudarki instrumentalistov so predvsem na racionalni izbiri in na tekmovanju elit. Interese in področja delovanja definirajo izključno v materialnih terminih.

Primordializem in instrumentalizem, dve tako različni in nasprotujoči si obravnavi istega problema, medsebojno se izključujoči. Po drugi strani parmenidovci in heraklitovci govorijo pravzaprav o dveh različnih tipih pojavov. Parmenidovce (primordialiste) partikularna etnična čustvovanja pravzaprav ne zanimajo. Ukvarjajo se s tistimi kulturnimi dimenzijami, ki na bistveno močnejši način "primordialno" in "esencialno" zaznamujejo človeška bitja: z religijo, običaji, jezikom, zgodovinskim spominom. Heraklitovci (instrumentalisti) svoja opazovanja osredotočajo na posamezne pojave in na krajša časovna obdobja.

Strateški primordializem ali strateški instrumentalizem?

Po besedah britanskega znanstvenika Bhikhuja Parekha⁵ je varieteta znotraj kulturnih skupnosti vedno prisotna. Problem nastane, če ljudje ne morejo ali ne želijo vstopiti v dialog. In v situacijah, ko so ljudje manj različni kot v preteklosti, so začeli potrjevati strogi občutek pripadnosti svoje identitete. Iz tega izvirajo tudi možnosti za nastanek izključujočega in strateškega primordializma. Parekh med drugim opozarja, da se interpretacije prakse vedno razlikujejo, zato so nujne razprave o problemu, lahko so protislovne, nedosledne, nedokončane, vendarle že sama razprava odpira sredstva za razumevanje posamezne situacije. In ker ni naključje, da so v središču nekaterih najbolj perečih mednarodnih problemov prav etnična nasprotja, ki se porajajo iz nezdružljivih interpretacij zgodovine in etnične identitete ter s tem generirajo sporna področja, je v nekaterih situacijah zelo uporaben – predvsem v krizah, obdobjih revolucij, kadar koli je treba na hitro aktivirati mase ljudi – tudi strateški instrumentalizem.

Glede na to, da živimo v ekonomsko in politično zelo muhastem svetu, je jasno, da se bodo povsod, kjer etničnim čustvovanjem niso

⁵ Parekh, 2000.

priznali politične legitimnosti, etnični konflikti nadaljevali. Dokler politiki, intelektualci in tudi medijski akterji ne bodo razumeli, kako globoko je razvit občutek pripadnosti etnični skupnosti in kako pomembne so zahteve po priznani identiteti, bo povsem nemogoče vzpostaviti ravnotežje med državno oblastjo in ureditvijo na eni ter potrebami etničnih skupnosti na drugi strani.

Libanonski pisatelj in analitik Amin Maalouf⁶ pravi, da se konflikti porajajo tam, kjer ljudje začutijo, da je njihova etničnost ogrožena. In ker v svetu še vedno prevladuje plemensko, primordialno pojmovanje identitetne pripadnosti, je podpihovanje sovražnosti vedno nevarno, zlasti če identiteto posameznika enačimo izključno z njegovo etnično pripadnostjo (nacionalno, versko), njegove interese pa izključno z etničnimi (nacionalnimi ali verskimi) interesi. Toda realnost je povsem preprosta, pravi Anderson.⁷ Nacionalnost in etničnost sta postali najbolj univerzalni in priznani vrednoti v političnem življenju. Nacionalizmu je uspelo ustvariti trdoživ politični in kulturni imaginarij, ki zmore bolj kot katera koli druga kolektivna identiteta vplivati na zavest, zlasti na afektivno in impulzivno sfero ljudi. Prva sproža in mobilizira čustva, druga sili k delovanju in akciji.

Vendar osebnosti in delovanja posameznika ne določa samo njegova skupinska pripadnost, ampak tudi njegove socialne in individualne značilnosti: temperament, interesi, talenti, afinitete. Simmel⁸ uvaja koncept "večstranske pripadnosti". Problem družbene pripadnosti vidi kot prepletene kroge, ki pomenijo pripadnost različnim družbenim skupinam. Čim večje je število skupin, ki jim posameznik pripada, tem večji je vpliv na njegovo osebnost. To ne pomeni ogrožanja ali brisanja osebne identitete, ampak vsestranski razvoj

⁶ Maalouf, 2001.

⁷ Anderson, 1991.

⁸ Simmel, 1971.

osebnosti. Različni družbeni “krogi” niso nujno nasprotujoči si, lahko so tudi komplementarni. S tem se odpirajo različne možnosti za tekmovalnost, konkurenco, konflikte, pa tudi za sodelovanje in sobivanje.

Po drugi strani se vse pogosteje soočamo z opcijo “nepripadanja”. “Pripadanje” je lahko tudi iluzija in “pripadati” ni nujno.⁹ Posameznik je vključen v življenje različnih družbenih skupin, ni pa popolnoma integriran v nobeno. Iz tega izhaja glavni paradoks primordialne in/ali instrumentalne identitete v sodobni družbi: možnosti izbire postajajo vse širše, položaj posameznika pa vse bolj negotov.

Sinteza različnih pristopov

Nesporno drži, da v različnih situacijah obstaja kompleksen splet racionalnih in iracionalnih dejavnikov, ki določajo proces etnične stratifikacije. Pri tem se večkrat v praksi “primordialne” značilnosti instrumentalizirajo. Velja tudi obratno: instrumentalni poudarki lahko v nekaterih situacijah črpajo moč za mobilizacijo ljudi iz primordialnih značilnosti posameznih družbenih skupin. Primordialisti in instrumentalisti – oboji so bili deležni kritik, prav tako pa nekaj poskusov sinteze.

Anthony Smith¹⁰ izpostavlja kulturne dimenzije etničnosti, in sicer jezik, skupno ime, skupni izvorni mit, zgodovinski spomin, različno skupno kulturo, povezanost z nekim ozemljem (domovina), solidarnost znotraj etnične skupine. Okoli teh dimenzij so se etnične skupine oblikovale skozi zgodovino, vendar se Smith oddaljuje od izhodiščnega primordializma. Opozarja namreč, da se pojavne oblike etničnosti nenehno spreminjajo. Svoj pristop k proučevanju

⁹ Anderson, 1991.

¹⁰ Smith, 1986, 210.

etničnosti imenuje simbolna perspektiva. Ta naj bi pojasnjevala etničnost s kompleksnostjo mitov, simbolov, sistemov vrednot in prispevala k pojasnjevanju daljnosežnega vpliva etničnosti med ljudmi.

Smith poudarja vse večjo potrebo po interakciji primordialnosti in instrumentalnosti, tradicionalizma in modernosti. Sintezo naspotujočih si taborov poimenuje etnosimbolizem. Ta do neke mere pojasnjuje trdoživo upiranje posameznih narodov proti silam globalizacije v tretjem tisočletju s poudarjanjem etničnega jedra in identitete. Če ne bi bilo modela pretekle etničnosti in če ne bi bilo predobstoječe etnije, po Smithovem mnenju ne bi bilo ne narodov ne nacionalizmov. Smith poudarja kontinuiteto in procesualnost v oblikovanju sodobnih narodov/nacij. To utemeljuje z nikoli zaključenimi procesi modernizacije, teritorializacije, politizacije in tudi samozadostnosti, saj jih vsaka generacija na novo definira.

Podobno opredeljuje moderniste Kotnik,¹¹ ko pravi, da so “modernisti zavrnilo primordialistične in perenialistične nazore z močnim argumentom, da nacije, manjšine, etnije in človeške skupnosti nasploh niso niti “naravne” niti abstraktno ‘trajne’, marveč kompleksno sestavljene in zgodovinsko pogojene kolektivne družbene konstrukcije zamišljenih skupnosti”.

Vendar to še zdaleč ni edina ali najbolj izpopolnjena razlaga, ki jo nudijo sodobni teoretiki. Pogosto se spregleda pomen identitete, ki je psihološki imperativ in socialna konstanta.

Perspektive in poudarki v razlagah etničnosti in etnonacionalizma naj bi šli v prihodnje predvsem v smeri interdisciplinarnosti. Kako se bo razvijala vse bolj globalizirana družba, ostaja odprto vprašanje. Morda v smer homogenizirane svetovne države ali pa heterogene planetarne civilne družbe? Ali bo morda prihodnost

¹¹ Kotnik, 2013, 9.

kombinacija obeh načel, svojevrsten *tertium quid*, t. i. konstruktivizem, kot vedno večji vmesni prostor novonastajajočih sinkretičnih etnij in kultur.

Etnije in etničnosti kljub svoji starodavnosti na eni in sodobnosti na drugi strani bodo še naprej ostale (in obstale) osrednji koncepti razumevanja in razmejevanja sodobnega sveta, predvsem v znanosti, v političnem in popularnem diskurzu. Toda spremembe v obstoječa razmišljanja vendar prinašajo globalizacijski vzorci komunikacije, difuzni in transnacionalni identitetni vzorci, spremembe v razumevanju razmerij moči, navsezadnje pa tudi pozitivni vplivi humanistike, literature, umetnosti.

Bibliografija

- ANDERSON, B. (1991): *Imagined Communities* (Reflection on the Origin Spread of Nationalism). Verso. London.
- BARTH, F. (1969): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. George Allen & Unwin. London.
- KOTNIK, V., ur. (2013): *Mediji in nacionalne manjšine, Uvod v raziskovanje medijev in nacionalnih manjšin*. Annales, Koper.
- MAALOUF, A. (2001): *In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong*, Arcade Publishing, Inc., New York.
- PAREKH, B. (2000): *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Palgrave. New York.
- SIMMEL, G. (1971): *On Individuality and Social Forms*. The University of Chicago Press. Chicago.
- SMITH, A. (1986): *The Ethnic Origins of Nations*. Basil Blackwell. Oxford.
- SMITH, A. (1991): *National Identity*. University of Nevada Press. London.